

Никола П. ПИПЕРСКИ

*Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за историју уметности, Београд*

БРОНЗАНЕ ИКОНИЦЕ ИЗ РАКОВЦА И ПИТАЊЕ ЊИХОВЕ НАМЕНЕ

Сажетак: Приликом археолошких ископавања обављених још шездесетих година 20. века у Домбу, данас Новом Раковацу у Срему, у близини средњовековних рушевина бенедиктинског самостана Светог Ђорђа на локалитету градина, пронађена је, између осталог, остава од дванаест предмета примењене уметности, међу којима се налазило и осам четвртастих, невеликих икона, ливених у бронзи, које се данас чувају у Музеју Војводине у Новом Саду. То су иконе Христа Пантократора, Богородице на престолу, још једна икона Богородице Заступнице, двојна икона Светог Николе и Светог Василија, потом икона Светог Ђорђа, као и иконе Светог Пантелејмона и Светог Прокопија. Три иконе – икона Светог Ђорђа и две иконе Богородице су посебно занимљиве због својих натписа. На икони Светог Ђорђа записана је на грчком језику молитва Светом Ђорђу као заштитнику земљорадника, у којој се каже да онај који је од сребра наручио ову икону (слуга твој) моли за добру земљу. Натписи на Богородичиним иконама интересантни су због дијалога Богородице и Христа, који је, у суштини, молба Богородице Сину да спаси људе. Вероватно је инспирисан химном Светог Романа Мелода, који се и данас поје у црквама на Велики петак. Како је још шездесетих година 20. века закључио Фрањо Баришић, садржина натписа на Богородичиним иконама указује на то да ове иконе не могу бити старије од 12. века, а могуће је да су и нешто млађе (13 век).

Поставља се питање која је била намена ових икона. Према једној претпоставци, бар један број ових бронзаних иконица је било изложено, према источнохришћанском обичају, на архитравној греди цркве хипотетичког православног манастира, који се могао налазити на месту на којем је касније подигнута бенедиктинска опатија Светог Ђорђа у Домбу. Међутим, чини се да је покушај да се иконе уклопе у опрему цркве, нарочито у олтарску преграду, заправо недовољно уверљив. Незнатна величина икона, које су све мање од 10 cm доводи у питање одрживост ове претпоставке, и указује на то да су оне пре служиле личној побожности него јавном култу.

Кључне речи: иконе, примењена уметност, средњи век, ливена бронза, Раковац, Домбо

Шездесетих година 20. века у Музеј Војводине доспело је 12 дванаест бронзаних предмета из једне оставе нађене у околини Рековца (Домбо у средњем веку), у Срему.¹ У питању је осам невеликих икона приближно четвртастог облика (које су све мање од 10 cm): икона Христа Пантократора (сл. 1) (60,3 × 53,0 × 6 mm), четири иконе Богородице, од којих су три иконе Богородице на престолу (сл. 2) (71,6 × 65,2 × 9,0 mm), (70, 0 × 50, 0 × 2,4-3,1 mm), (48,0 × 40,8 × 5,8 mm) и једна икона Богородице Заступнице (сл. 3) (65,1 × 62,0 × 8,3 mm). Затим, икона Светог Ђорђа (сл. 4) (71,6 × 65,2 × 9,0 mm), икона Светог Прокопија (66,4 × 31,4 × 32,6 mm) и двојна икона Светог Николе и Светог Василија (сл. 5) (69,0 × 58,8 × 7,7 mm). Поред ових икона, ту су још била два округла медаљона, један са представом Светог Пантелејмона (пречника 39,5/39,7 mm) и један са непознатом представом коњаника у борби са лавом (пречника 42,3/41,1 mm), затим једна трака са рељефним фризом са медаљонима, од којих су сачувани они са представом лава, грифона и птице.² У питању је, како су претходни истраживачи претпоставили, или део недовршене наруквике или бронзана апликација са неког реликвијара или ставротек³ и један рељефно украшени језичак, вероватно крак крста, који је красио корице неке литургијске књиге (66,5 × 28,8 × 0,8 mm).⁴ У плитком рељефу, прекривен је спиралним мотивом врежице, чији се крајеви завршавају са два до три листа палмете, или главама грифона, чији кљунови обухватају цикцак попречне траке, око којих је обавијена врежа.

Уз ивице три иконе из ове оставе: две Богородичине иконе (једне Богородице на престолу (види сл. 2) и друге Богородице Заступнице (види сл. 3)), као и уз ивице иконе Светог Ђорђа (види сл. 4), на сва четири оквирна поља, угравирани су натписи на грчком језику. Поступак израде је био такав да су се иконе прво изливале у калупима да би се накнадно на њима угавирали натписи.^{5 6} На све три иконе натпис почиње у левом углу хоризонталног поља знаком крста, као симболичном инвокацијом. Слова су у мајускули и стандардног облика, али по величини нису увек била уједначена. Декорација слова на сваком примерку је другачија. На обе Богородичине иконе садржај текста је истоветан – молитвени дијалог у којем се Богородица као заштитница људи обраћа Христу као судији и заузима се за грешника. Фрањо Баришић је закључио да су оба текста урезана истом руком.⁷ Међутим, иако је садржај нат-

1 За средњовековни назив овог локалитета уобичајен је мађарски назив Домбо, или како Станко Андрић предлаже словенску верзију овог назива, Думбово: S. Andrić, „Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu“, *Scrinia slavonica* 6, 2006, 162; Резултате до којих се дошло приликом археолошких истраживања локалитета Градина, а донекле и ширег подручја Новог Раковца, која су вршена шездесетих година 20. века, објавио је 1971. године Шандор Нађ: Ш. Нађ, „Домбо: резултати истраживања на Градини у Раковцу: (1963-1966)“, *Раг војвођанских музеја* 20, 1971, 183–185.

2 *Исџо*; S. Nagy, *Dombó*, Újvidék, 1974, 25.

3 Нпр. Станко Андрић преноси да се ради о недовршеној наруквизи: S. Andrić, *nav. delo*, 166; Небојша Станојев сматра да је у питању део неког реликвијара или ставротек: Н. Станојев, *Раковац: Градина, Клица*, Нови Сад, 2015, 27.

4 S. Andrić, „Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu“, *Scrinia slavonica* 6, 2006, 166.

5 Ф. Баришић, „Грчки натписи на иконама оставе у Раковцу“, *Зборник Филозофској факултету* 10, 1968, 211.

6 *Исџо*.

7 *Исџо*, 214

писа на обе иконе истоветан, и иако их је урезао исти мајстор, њихова ортографија је осетно различита. Како је Фрањо Баришић протумачио, разлог за то лежи у томе што је мајстор текст преписивао са различитих предлогака, и то потпуно механички не разумевајући прави смисао појединачних речи, те да је у текстове у којима је већ био грешака највероватније додао и своје.⁸ На основу садржине текста, Фрањо Баришић је закључио да је његов анонимни састављач највероватније био инспирисан химном Романа Мелода, која се пева на Велики петак, у којој Христос са крста води разговор са ожалашћеном мајком.⁹ Како је навео Баришић, најранија појава овог написаног текста у монументалном живопису јавља се у 12. веку, на једној икони Богородице из Сполета, а истом веку припада и натпис на свитку Богородице у цркви Светих Безсребреника у Касторији, као и натпис у композицији Деизис јужног зида у Курбинову. Такође, текст се јавља и у словенском преводу на бројним српским храмовима 13. и 14. века.¹⁰

На икони Светог Ђорђа, светитељ је приказан као витез, тј. као ратник у жичаној кошуљи, са копљем у десној и округлим штитом у левој руци. Треба напоменути да је ово врло ретка представа у православној иконографији.¹¹ У питању је релативно ретка икона светог ратника Ђорђа, као заштитника земљорадње. Овај култ Светог Ђорђа прославља се 23. априла, тј. 6. маја.¹² На оквиру иконе је урезан текст молитве светитељу као заштитнику земљорадника, у којој се каже да онај који је од сребра наручио ову икону (слуга твој) моли за добру земљу.¹³ Речи у натпису су непотпуне и изобличене. Као и код Богородичиних икона, претпоставља се да разлог за то лежи у томе што су лоше преписане са неког предлошка, на којем су речи већ могле бити записане искривљене према изговору.

На основу наведеног, а пре свега, на основу садржаја молитвених текстова на ове три иконе, Фрањо Баришић је закључио да иконе из раковачке оставе не могу бити старије од 12. века.¹⁴ На основу тог Баришићевог закључка, Шандор Нађ је довео оставу у везу са последњим продирањем византијске власти у Срему у 12. веку.¹⁵ Наиме, у 12. веку византијска војска је у неколико наврата прелазила у Срем: 1128. године, 1151. године, и у периоду од 1164. до 1167. го-

8 *Исџо*, 212

9 *Исџо*, 212; Ш. Нађ, *нав. дело*, 1971, 171; S. Nagy, 1974, 24.

10 Ф. Баришић, *нав. дело*, 212.

11 *Исџо*, 211–216. S. Nagy, 1974, 12–15. N. Stanojev, "A dombói (Rakovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői", in: A középkori Dél-Alföld és Szer, ur. T. Kollár, Szeged, 2000, 122–123.

12 Ф. Баришић, *нав. дело*, 215.

13 Према преводу Фрање Баришића, молитва на српском језику гласи: " +Много напаћени мучениче, твој поклоник даде израдити из сребра спољашњи изглед твога лика. Уверио сам се да (он) многоме донесе благодети земље. Амин." *Исџо*.

14 *Исџо*, 211–217. Сличне иконе налазиле су се и у другим крајевима Европе, примера ради, неколико сличних икона се данас чува у Историјском музеју у Кијеву, које се, такође, датују у период 12. и 13. века.

15 Ш. Нађ, *нав. дело*, 1971, 168–175. Текст Шандора Нађа пренео је и Радмило Петровић. Р. Петровић, *Речник византијске христичјанизације*, Београд–Косовска Митровица, 2004, 433–441. Нађ се у својим каснијим монографијама није опширније бавио овом оставом. У монографији из 1985. године само помиње оставу са полуобраћеним иконама, која се налазила у Домбу (Раковцу), у време византијске обнове власти у Срему, у 12. веку. Уп: S. Nagy, *нав. дело*, 1974, 12–14. Š. Nad, *Dombo – srednjovekovna opatija i tvrdava*, Novi Sad, 1985, 21.

дине. Последње нешто дуже раздобље византијског присуства у Срему резултат је војне моћи цара Манојла I Комнина (1143–1180) и текао је од угарског пораза у „бици на обали Саве у Срему“, у лето 1167. године, па отприлике до Манојлове смрти. Цар је чак устројио сирмијумски дукат, који је укључивао територије јужно од Саве и поново освојени Срем.¹⁶ Убрзо након смрти цара Манојла I Комнина, угарски краљ Бела III (1173–1196), разрешен обавеза према Византији, већ 1181. године успео је да својој власти потчини део Хрватске, Далмацију и поново освоји Срем, након чега је ова област за Византију била дефинитивно изгубљена.¹⁷ Из 12. века потиче неколико писаних извора, које пружају мање или више непосредне потврде о постојању грчког становништва у Срему, тј. у јужној Угарској. Пре свега, у тексту Јована Кинама из 1164. године, помиње се када је цар стигао у хунску земљу,

„тамошњи људи изађоше сви да га дочекају. Они из свештеничког рода огрнути црквеним одежама и држећи у рукама света Јеванђеља, као и прост и обичан народ, певаху веома складно једну химну коју је један од наших вешто певао, а да је цар потом отишао у Бач (Παυάτζιον), метропола сремског становништва и да у њему станује архијереј тога народа.“¹⁸

У прилог томе говори и десет година старији текст арапског географа Мухамеда ел Идрисија (из 1154. године), у којем се каже да је Бач гласовито место где живе грчке занатлије и научници.¹⁹

У новије време отворене су полемике у вези са наменом ових икона, које су делимично произашле из, како пише Небојша Станојев, непоузданих навода о околностима њиховог проналаска.²⁰ Шандор Нађ, археолог који је први вршио ископавања на овом терену, по свему судећи, оставу није доводио у непосредну везу са манастиром на локалитету *Градина*, јер је тврдио да је остава била пронађена неких две стотине метара северно од локалитета *Градина*, на једној падини Стручице.²¹ Касније се тврдило да је остава с иконама била пронађена управо на локалитету *Градина*. Небојша Станојев преноси податак да су иконице биле пронађене у грађевинском шуту са локалитета *Градина*, а да

16 T. Wasilewski, "Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle", *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 8 (1966), 481–482. G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, 85–86. J. Kalić, „Zemun u XII veku“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 13, 1971, 32–50. F. Makk, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budapest, 1989, 115–117.

17 Ф. Гранић, „Војводина у византинско доба“, у: *Војводина I*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад, 1939, 105. С. Ђирковић (ур.), *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 251.

18 Г. Остроговски и Ф. Баришић (ур.), „Јован Кинама“ у: *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971, 69–70; E. Cerulli et A. Bombaci (eds.), *Al-Idrisi, Opus geographicum: sive "Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant"*, Napoli, 1978, 884; B. Stojkovski et N. Kartalija "The Other and the Self in the Travel Accounts of Southern Hungary and Serbia in the Works of Al-Idrisi and Abū Ḥamid Al-Garnāṭī", *Romano-Arabica* 18, 2018, 212.

19 Г. Шкриванић, *Monumenta Cartographica Jugoslaviae II*, Београд 1979, 15.

20 Н. Станојев, *нав. дело*, 2015, 23.

21 Ш. Нађ, *нав. дело*, 1971, 164; Фрањо Баришић не наводи тачно место налаaska. Видети: Ф. Баришић, *нав. дело*, 211; Станко Андрић потом преноси Нађев извештај о месту налаaska неких 200 метара од локалитета *Градина*: S. Andrić, *нав. дело*, 166.

тачно место налаза, број предмета и уопште околности налаза, као и код већине депоа који су прибављени откупом остају дискутабилни.²²

На основу тврдње да су иконице пронађене управо на локалитету Градина, Небојша Станојев је закључио да проналазак икона упућује на византијске почетке манастира у Домбу.²³ Још пре Станојева, Шандор Нађ је претпоставио да је у Домбу, тј. у Рековцу постојао грчки или словенски манастир православног обреда, пре него што је на садашњем локалитету *Градина* подигнута бенедиктинска опатија Светог Ђорђа. На око 300 метара од остатака бенедиктинске опатије Светог Ђорђа у Домбу (локалитет Градина) на локалитету Црквина, односно Клиса, откривени су засад скромни остаци зида и уломци камене пластике једне црквене грађевине. Назив тог локалитета, Клиса, указује на постојање цркве. Ту је откривен део зида од римске опеке и фрагменти камене пластике, а у склопу српског православног манастира у Старом Раковцу, око четири километара јужније, уочено је неколико истоветних сполија уграђених у зидове цркве. Нађ је прво претпоставио да се ради о пластици са истоветне грађевине, старе цркве у Домбу, бискупског седишта све до краја 12. века, када је Сремска митрополија била пресељена преко Дунава у Бач.²⁴ Нешто касније Шандор Нађ без много објашњења износи претпоставку да се на Црквини налазила најстарија црква на том терену, а да су се близу ње, ниже уз обалу Раковачког потока, налазиле зграде манастира, којем је ова црква припадала, а такав претпостављени топографски однос цркве и манастира упућују, према Нађу, на старословенски карактер.²⁵ Утемељен, вероватно, у доба када је Свети Методије био епископ у Панонији (друга половина 9. века), манастир на Црквини био је центар одакле су словенски редовници ширили хришћанство у том делу Подунавља. Ту делатност је хипотетички манастир наставио и након доласка Мађара на ове просторе у раном 10. веку, а опстао је све до Татарске најезде (1241–1242), и након тога због својих источних обележја више није био обнављан.²⁶ Остатак грађевинског материјала и архитектонске пластике са овог локалитета је, према Нађу, употребљено касније за изградњу готичке цркве бенедиктинског манастира Светог Ђорђа, па је тако црква овог манастира на локалитету *Црквина* највећим делом нестала, а оно што је од ње остало прикупили су српски калуђери два века касније и употребили за градњу цркве српског манастира у Старом Раковцу.²⁷ Ипак, за Нађево претпоставку, ма колико се она чинила примамљивом, заправо нема ника-

22 Станојев наводи да је у време када су 1963. године започета археолошка ископавања на Градини, са локалитета одношен грађевински материјал, који је потом коришћен за изградњу кућа села Раковац. У овом грађевинском шуту су пронађене и бронзане иконице са траговима тканине, што указује на то да су вероватно биле део неке оставе. N. Stanojev, "A Dombói szent György monostor bizánci ikonjai", in: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. I. Takács, Pannonhalma, 2000, 122–123; Н. Станојев, *нав. дело*, 2015, 23.

23 *Исѣо*.

24 Ш. Нађ, *нав. дело*, 178–179, 183; Š. Nađ, *Dombo – srednjovekovna opatija i tvrđava*, Novi Sad, 1985.

25 Š. Nađ, *нав. дело*, 18–23, 30–45.

26 S. Andrić, *нав. дело*, 170–171.

27 Š. Nađ, 18–23.

квих директних доказа (нити писаних нити материјалних), који би потврдили њену веродостојност.

Каснији истраживачи углавном су негирали претпоставку о постојању манастира на Црквини, а уместо тога сматрали су да се ту највероватније налазила жупна црква Свих светих, која се помиње у једном извору из 14. века.²⁸

Са Нађевоом претпоставком да се у Домбу налазио православни манастир, сложио се Небојша Станојев, али је он сматрао да се он није налазио на локалитету Клиса, већ на самом локалитету Градина. Станојев је претпоставио да је бенедиктинска опатија Светог Ђорђа у Домбу, која се налазила на том локалитету, била подигнута на темељима старијег православног манастира.²⁹ Испод новије готичке цркве Станојев је открио темеље једне тробродне базилике (сл. 6).³⁰ Велико богатство археолошког материјала, комбинација римских и византијских утицаја, према тумачењу Небојше Станојева, сведочи о томе да су манастир Домбо вероватно основали византијски монаси, и то у 11. веку.³¹ Да базилика потиче из 11. века, закључено је, пре свега, на основу архитектонских обележја храма. Са датовањем романичке базилике из Домба у 10. век, сложили су се и мађарски истраживачи, међутим, доведен је у питање закључак о њеном византијском пореклу. Према тумачењу, Тота, архитектура романичке тробродне базилике, за коју је Станојев сматрао да је припадала православном манастиру, не указује на њено византијско порекло, већ она припада тзв. „угарском бенедиктинском типу тробродне базилике са три апсиде“, те стога негира њено византијско порекло, као и евентуално постојање православног манастира на овом месту, а да се у 11. веку овде ради о цркви бенедиктинске опатије.³² Нажалост, за сада нису познати никакви писани извори који би директно указивали на то да је у Домбу у 11. веку постојао или грчки манастир или бенедиктинска опатија, а први писани извори који потврђују постојање бенедиктинске опатије у Домбу потичу тек из 1237. године.³³ Са друге стране, морамо се сложити да архитектонске карактеристике тробродне базилике из Домба заиста одговарају ономе што с у мађарској литератури назива *угарски бенедиктински тип тробродне базилике са три апсиде*, које су назив добиле управо због тога што су карактеристичне за цркве бенедиктинских опатија, које су подизане у Угарској од 11. века. То не мора нужно да значи да се о базилици из Домба из 11. века може једино говорити као о цркви бенедиктинске опатије, јер су новија истраживања показала да у

28 S. Andrić, *nav. delo*, 172.

29 Б. Стојковски, „Византијски манастири у средњовековној Угарској“, у: *Православно монаштво*, ур. Д. Бојовић, Ниш, 2019, 127.

30 *Исџо*.

31 Н. Станојев, *Цркве, некропола, манастир*, Нови Сад, 2004, 128.

32 S. Andrić, *nav. delo*, 176.

33 Кратак преглед историје опатије у Домбу на темељу писаних извора: L. Hervay, „A bencések és apátságaiak története a középkori Magyarországon“, in: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. I. Takács, Pannonhalma, 2001, 487; Ласло Коста сажима закључке новосадског археолога Шандора Нађа: L. Koszta, „Dombó 2“, in: *Korai magyar történeti lexikon*, eds. G. Kristó, P. Engel et F. Makk, Budapest, 1994, 170; E. Gašić, *Brevis conspectus historico-cesium Bosniensis-Diacovensis et Sirmiensis*, Essekini, 1944, 145; G. Heller et K. Nehring, *Comitatus Sirmiensis*, München, 1973, 45; B. F. Romhányi, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus*, Budapest, 2000, 21; A. Mező, *Patrociniumok a középkori Magyarországon*, Budapest, 2003, 341; S. Andrić, *nav. delo*, 162.

средњовековној Угарској нису само бенедиктинске и цркве латинског обреда биле грађене на овакав начин већ је потврђено да је и црква православног манастира Светог Андрије, задужбина угарског краља Андреје I (1046–1060) код Вишеграда из 11. века (сл. 7), чије је постојање у изворима дефинитивно потврђено, била тробродна базилика тзв. „бенедиктинског типа“.³⁴ Иако црква православног манастира Светог Андрије за сада представља усамљен случај, ипак би се на основу изгледа њених остатака могло претпоставити да је тзв. „угарски бенедиктински тип тробродне базилике“ у 11. веку заправо могао бити уобичајено архитектонско решење за манастирске цркве у угарском краљевству без обзира на то ком су обреду припадали. Због тога, како других доказа о постојању било православног, било бенедиктинског или каквог трећег манастира у Домбу у 11. веку нема, сматрамо да питање о првобитној намени тробродне базилике из Домба и даље треба оставити отворено.

Међутим, неки докази које је навео Станојев говоре у прилог томе да се овде ипак ради о грчком манастиру, што треба узети са великом резервом. Пре свега, Станојев сматра да је каснија бенедиктинска опатија задржала посвету манастира овом светитељу, а да сама посвета указује на то да је манастир првобитно био православног обреда, јер је Свети Ђорђе светитељ који је био поштован код православних хришћана, као и да је био заштитник династије Комнина.³⁵ Међутим, никакве потврде да је Свети Ђорђе посебно поштован као заштитник династије Комнина не постоје ни у савременој византолошкој науци ни у изворима, или нама нису познате.³⁶ Чак и да је то било тачно, посвета манастира у Домбу св. Ђорђу (ако узмемо у обзир да је манастир у 11. веку заиста био посвећен овом светитељу) никако се не може узети као доказ у прилог тези нити против тезе о православном пореклу манастира. Свети Ђорђе је светитељ који је, као што је општепознато, уживао огромну популарност (и данас ужива) у читавом хришћанском свету. Чак и пре него што је стекао огромну популарност на Западу за време крсташких ратова, у Угарској је његов култ већ био пустио дубоке корене. Примера ради, у средњовековној Угарској под заштитом Светог Ђорђа била је стављена катедрала Чанадске бискупије, основане око 1030. године, као и православно манастир у Оросланошу. Још су три изворно бенедиктинска манастира била посећена св. Ђорђу: Јак код Сомбатхеља у Ђерској бискупији, Јашд (Jásd) у Веспремској и Мођород (Mogyoród) у Вачкој бискупији. Мођород је био основан у 11. веку³⁷ Осим тога, као што је већ наведено у опису иконице Светог Ђорђа, овај светитељ је био поштован и као заштитник земљорадње, те стога веома популаран

34 Бела Жолт Сакач, као и Тот базилику у Домбу, повезује са угарским бенедиктинским типом тробродне базилике: B.Z. Szakács, "Dombó és a korai altemplomok Magyarországon", in: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*, ed. T. Kollar, Budapest, 2010, 671–715; На другом месту, Сакач говори о томе да је православно манастир Светог Андрије код Вишеграда, такође, био тробродна базилика тзв. „бенедиктинског типа“. B. Z. Szakács, "Hungary, Byzantium, Italy: Architectural Connections in the 11th Century", *Romanesque and the Mediterranean* 2015, 198–199.

35 S. Nagy, *nav. delo*, 9–18; N. Stanojev, "A Dombói Szent György monostor bizánci ikonjai", in: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. I. Takács, Pannonhalma, 2001, 122–123.

36 За детаљније разматрање овог проблема уп. В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057–1185). Еволуција једне владарске породице*, Београд, 2006, посебно 270–289.

37 L. Hervay, *op. cit.*, 2001, 494–495, 533; A. Mező, *op. cit.*, 92–115.

у областима као што је Срем, у којима је земљорадња била основно занимање. Стога, посвета манастирске цркве Светом Ђорђу, као и архитектура тробродне базилике не упућује на то да је манастир у 11. веку био грчког обреда.

Даље, приликом реконструкције потенцијалног изгледа храма грчког манастира и његове опреме, Станојев је покушао да реконструише изглед олтарске преграде, која би се, у случају да је у питању био храм православног обреда, морала налазити у цркви. При реконструкцији претпостављене олтарске преграде, он је покушао да уклопи 48 уломака камене пластике, откивених на терену (сл. 8), при чему је као предложак за реконструкцију узео византијски темплон. Са том преградом је довео у везу бронзане иконе, сматрајући да је бар део њих био изложен, према источнохришћанском обичају на архитравној греди.³⁸ На недостатке Станојевљевој реконструкцији олтарске преграде први је указао Шандор Тот. Станојевљевој реконструкцији олтарске преграде Тот је оценио као мањкаву због тога што се она, како је навео, ослања на поједностављени модел византијског темплона, при чему су приликом реконструкције занемарени стварни односи темплона према архитектури саме цркве, попут уздигнуте висине светишта испод којег се налазила крипта или два улаза у крипту, што је, како је истакао Тот, морало да изискује сложену олтарску преграду.³⁹ Међутим, чак и да је реконструкција олтарске преграде Небојше Станојева тачна, идеја да су ове иконе биле изложене на њеној архитравној греди, пре свега, имајући на уму њихове изузетно мале димензије и релативно велике димензије храма, тешко може да има смисла. Осим тога, посматране заједно, тематски иконе не чине деизисни чин: чак и да се узме у обзир да је одређени број икона изгубљен, међу онима које су нам познате неколико пута се понављају иконе са истим представама: четири иконе Богородице, итд. Стога, покушај да се иконе уклопе у олтарску преграду заправо је био недовољно уверљив.⁴⁰

Незнатна величина икона (све су мање од 10 cm) пре указује на то да су биле намењене личној побожности, а не јавном култу, као што је већина аутора раније приметила. Захваљујући постојаности материјала и минијатурним димензијама, бронзане иконице су биле саставни део опреме путника, ходочасника, војника. Ношене су као амулети око врата, међу личним стварима, у књигама, стављане су на капије и врата домова, а понекад причвршћиване за гробна обележја. Увек су биле тамо где и молитва, тиховање, радост или туга, здравље или болест, потребе за духовном снагом и помоћи.⁴¹ Чак и да иконе, како наводи Станојев, потичу са локалитета Градина, или из непосредне близине, тј. да су у директној вези са манастиром, то не потврђује да су припадале јавном култу, већ неком појединцу, можда монаху. Натписи на грчком и источнохришћанска иконографија опет не указују на то да је монах који их је

38 Н. Станојев, *Раковац: Градина, Клиса*, Нови Сад, 2015, 55; N. Stanojevic, *nav. delo*, 2000, 383–428.

39 S. Tóth, "A 11-12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai", in: *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. I. Takács, Pannonhalma, 2001, 229–266; S. Andrić, *nav. delo*, 174.

40 S. Tóth, *op. cit.*, 236–241.

41 М. Јевтовић, „Руске металне иконе: од молитве до сувенира“, *Зборник 1*, 2005, 45.

поседовао нужно био Грк. Опште је познато да су на Западу иконе византијског порекла – било да се ради о великим иконама коришћеним у јавном култу, било да је реч о иконама скромних димензија, које су коришћене у личној и приватној побожности – биле поштоване готово подједнако као и на истоку. Стога, на основу свега што смо навели, ни покушај да се на основу ових икона докаже да је манастир из Домба у 11. веку био православног обреда нема оправдања, али се не негира ни његово евентуално постојање.

Што се тиче икона, сви истраживачи, укључујући и Небојшу Станојева слажу се да су откривене у остави, што би значило да је неко, по свему судећи, желео да их сакрије. Станко Андрић сматра да је читава остава, највероватније, припадала неком занатлији који се бавио израдом таквих култних и украсних предмета, лио их је или пресовао у калупима, а потом дорађивао цизелирањем, на шта додатно упућује и то што је полеђина плоче иконе неравна, виде се трагови ливења итд.⁴² Стога, како сматра Станко Андрић, предмети из оставе нису ни били у употреби, нити су, како се чини, били довршени, што показују и трагови делимичног посребривања.⁴³ То би значило да је у Домбу постојала радионица за израду оваквих предмета, који су могли бити намењени широј популацији, имајући у виду њихов слабији квалитет израде, лоше преписане текстове молитви на грчком језику, који занатлија из јужне Угарске, Грк или неки други странац, можда није довољно добро познавао или није био довољно писмен. Уколико су заиста иконе услед неке опасности биле сакривене у остави, и то пре него што су биле завршене, евентуално откривање опасности услед ког су страдале могло би ближе да нам помогне у прецизнијем одређивању датума њиховог настанка. Обично се Татарска најезда (1241–1242) наводи као велико пустошење ових простора, што је довело до страдања манастира Светог Ђорђа на локалитету Градина, где је за само годину дана уништено Угарско краљевство.⁴⁴ У том случају, занатлија је могао започети израду ових икона и 1241. године или непосредно пре тога, што се уклапа и у тумечење Фрање Баришића да иконе не могу бити старије од 12. века, али постоји могућност да су и нешто млађе.

Улога Светог Георгија, као заштитника земљорадње, не долази до изражаја ни у хагиографској литератури, ни у званичном црквеном сликарству..., па ипак се јавља као заштитник земљорадње, чак и у оделу које није ратничко, појави уз толеранцију цркве, на зид неког сеоског храма. Као још један пример овакве представе Светог Ђорђа, Баришић наводи једну романичку фреску, са видним примесима византијског стила, у црквици села Сриме крај Шибеника, са краја или почетка 12. века.⁴⁵

42 S. Andrić, *nav. delo*, 167.

43 *Исџо*.

44 S. Andrić, *nav. delo*, 170–171 са старијом литературом.

45 Ф. Баришић, *нав. дело*, 216.

ЛИТЕРАТУРА:

Andrić, Stanko

„Problemi graditeljske povijesti benediktinskog samostana Sv. Jurja u Dumbovu”, *Scrinia slavonica* 6, 2006, 160–182.

Баришић, Фрањо

„Грчки натписи на иконама оставе у Раковцу“, *Зборник Филозофскої факултета* 10, 1968, 211–221.

Wasilewski, Tadeusz

„Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 8, 1966, 465–482.

Јевтовић, Мила

„Руске металне иконе: од молитве до сувенира“, *Зборник 1* (Музеј примењене уметности, Београд), 2005, 45–53.

Гранић, Филарет

„Војводина у византинско доба“, *Војводина I*, ур. Д. Ј. Поповић, Нови Сад, 1939, 91–107.

Kalić, Jovanka

„Zemun u XII veku“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 13, 1971, 32–50.

Kosztá, László

„Dombó 2“, in: *Korai magyar történeti lexikon*, eds. G. Kristó, P. Engel and F. Makk, Budapest 1994, 170.

Makk, Ferenc

The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century, Budapest, 1989.

Mező, András

Patrocíniumok a középkori Magyarországon, Budapest, 2003.

Romhányi, Beatrix

Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus, Budapest, 2000.

Moravcsik, Gyla

Byzantium and the Magyars, Budapest, 1970.

Нађ, Шандор

„Домбо: резултати истраживања на Градини у Раковцу: (1963–1966)“, *Раг војвођанских музеја* 20, 1971, 183–185.

Nagy, Sándor

Dombo, Újvidék, 1974.

Nađ, Šandor

Dombo – srednjovekovna opatija i tvrđava, Novi Sad, 1985.

Острогорски, Георгије и Баришић, Фрањо (ур.)

Византијски извори за историју народа Југославије IV, Београд, 1971.

Radmilo, Petrović

Rečnik vizantijske hristijanizacije, Beograd – Kosovska Mitrovica, 2004.

Szakács, Béla Zsolt

„Dombó és a korai altemplomok Magyarországon“, in: *Építészeti a középkori Dél-Magyarországon*, ed. T. Kollar, Budapest, 2010, 671–715.

Szakács, Béla Zsolt

“Hungary, Byzantium, Italy: Architectural connections in the 11th Century”, *Romanesque and the Mediterranean*, 2015, 193–203.

Stanojev, Nebojša

“A Dombói Szent György monostor bizánci ikonjai”, in: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. Takács Imre, Pannonhalma, 2000, 122–123.

Stanojev, Nebojša

“A Dombói (Rašovac) Szent György-monostor szentélyrekesztői”, in: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, ed. T. Kollár, Szeged, 2000, 383–428.

Станојев, Небојша

Цркве, некропола, манастир, Нови Сад, 2004.

Станојев, Небојша

Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015.

Станковић, Влада

Комнини у Цариграду (1057-1185). Еволуција једне владарске породице, Београд, 2006.

Stojkovski, Boris and Kartalija, Nebojša

“The Other and the Self in the Travel Accounts of Southern Hungary and Serbia in the Works of Al-Idrisī and Abū Ḥāmid Al-Ġarnāṭī”, *Romano-Arabica* 18, 2018, 207–216.

Стојковски, Борис

„Византијски манастири у средњовековној Угарској“, *Православно монаштво*, ур. Д. Бојовић, Ниш, 2019, 115–138.

Tóth, Sándor

“A 11-12. századi Magyarország Benedek-rendi templomainak maradványai”, in: *Paradisum plantavit, Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, ed. I. Takács, Pannonhalma 2001, 229–266.

Ђирковић, Сима (ур.)

Историја српској народа I, Београд, 1981.

Heller, Georg und Nehring, Karl

Comitatus Sirmiensis, München, 1973.

Hervay, Levente

A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon, Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon, ed. I. Takács, Pannonhalma, 2001, 461–547.

Cerulli, Enrico e Bombaci, Alessio (eds.)

Al-Idrīsī, Opus geographicum: sive “Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant”, Napoli, 1978.

NIKOLA P. PIPERSKI

*Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за историју уметности, Београд*

BRONZE ICONS FROM RAKOVAC AND THE ISSUE OF THEIR PURPOSE

SUMMARY:

During the course of archaeological excavations carried out as far back as the 1960's in Dombó, nowadays called Novi Rakovac, in the region of Srem, near the mediaeval ruins of the Benedictine monastery of Saint George, at the site referred to as gradina (hillfort), among other things, a repository of twelve applied art objects was found, among them eight square icons, not very large, cast in bronze, preserved at the Museum of Vojvodina today. Those are icons of Christ Pantocrator, the Mother of God on the throne, another icon of the Mother of God the Protectress, a dual icon of two saints, Saint Nicholas and Saint Vasily, then the icon of Saint George, as well as the icons of Saint Panteleimon and Saint Procopius. Three icons – that of St George and the two featuring the Mother of God are of particular interest on account of the inscriptions they contain. The icon of St George contain a prayer, written in Greek, to St George as the protector of farmers, wherein it is said that the one who commissioned this icon, to be made of silver (thy humble servant), petitions you for good earth. The inscriptions on the icons featuring the Mother of God are of interest because of the dialogue between the Mother of God and Christ, in which she essentially petitions the Son to save people. It is probably inspired by the hymn of St Roman the Melodist, sung even today in churches on Good Friday. As Franjo Barišić concluded in the 1960's, the content of the inscriptions on the icons featuring the Mother of God points to the fact that they cannot date from before the 12th century, possibly from the 13th.

This gives rise to the question of the purpose of these icons. According to one assumption, at least some of these bronze icons were placed, in keeping with Eastern Christian customs, on the architrave beam of a hypothetical Orthodox monastery, which may have been located at the site where later on the Benedictine abbey of St George was built in Dombó. However, it appears that the attempt to fit the icons in with the contents of the church interior, especially the altar partition, is not convincing enough actually. The smallness of the icons, all of which measure less than 10 cm, brings this assumption into question and points to the fact that they probably served the purpose of personal expression of piety than that of a public cult.

Key words: icons, applied art, the Middle Ages, cast bronze, Rakovac, Dombó

Nikola P. Piperski, E-mail: piperski.nikola@gmail.com

Сл. 1.. Икона Христа Пантократора, (60,3 × 53,0 × 6,мм), ливена бронза, XII или XIII век, Музеј Војводине, Нови Сад. Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 24.

Fig. 1 The icon of Christ Pantocrator (60.3 × 53.0 × 6 mm), cast bronze, the 12th or 13th century, The Museum of Vojvodina, Novi Sad. Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 24.

Сл. 2 Икона Богородице на престолу (71,6 × 65,2 × 9,0 мм), ливена бронза, XII или XIII век, Музеј Војводине, Нови Сад. Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 25.

Fig. 2 The Icon of the Mother of God on the throne (71.6 × 65.2 × 9.0 mm), cast bronze, The 12th or 13th century, The Museum of Vojvodina, Novi Sad. Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 25.

Сл. 3 Икона Богородице Заступнице (65,1 × 62,0 × 8,3 мм), ливена бронза, XII или XIII век, Музеј Војводине, Нови Сад. Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 24.

Fig. 3 The icon of the Mother of God the Protectress (65.1 × 62.0 × 8.3 mm), cast bronze, the 12th or 13th century, The Museum of Vojvodina, Novi Sad. Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 24.

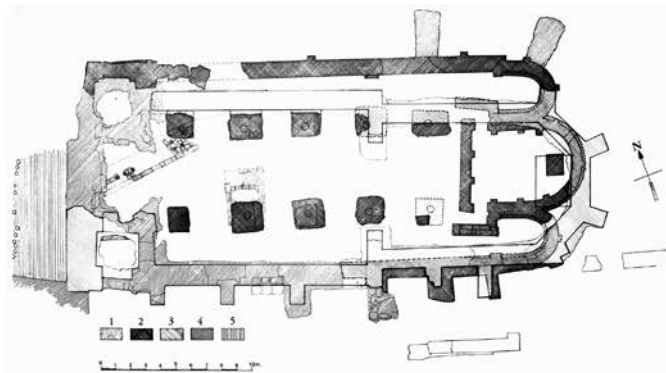
Сл. 4 Икона Светог Ђорђа (71,6 × 65,2 × 9,0 мм), ливена бронза, XII или XIII век, Музеј Војводине, Нови Сад. Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 25.

Fig. 4 The icon of Saint George (71.6 × 65.2 × 9.0 mm), cast bronze, the 12th or 13th century, The Museum of Vojvodina, Novi Sad. Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 25.

Сл. 5 Икона Светог Николе и Светог Василија (69,0 × 58,8 × 7,7мм), ливена бронза, XII или XIII век, Музеј Војводине, Нови Сад. Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 26.

Fig. 5 The icon of Saint Nicholas and Saint Vasily (69.0 × 58.8 × 7.7 mm), cast bronze, the 12th or 13th century, The Museum of Vojvodina, Novi Sad. Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 26.

Сл. 6 Цртеж основе локалитета Градина у Домбу, на коме је видљива основа тробродне базилике из XI века.

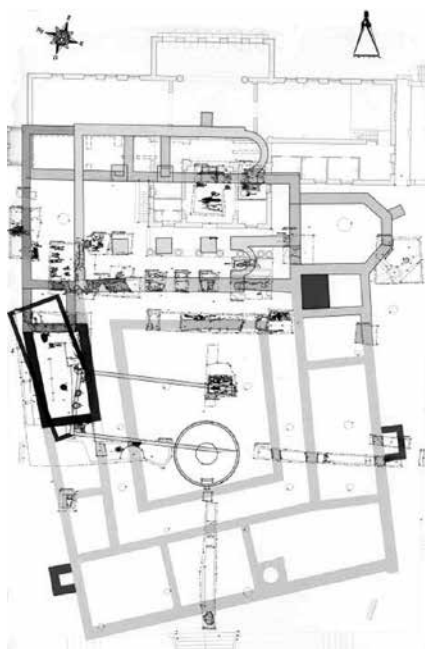
Преузето из: Szakács, Béla Zsolt. „Dombó és a korai altemplomok Magyarországon“, in: Építészet a középkori Dél-Magyarországon, ed. T. Kollar, Budapest, 2010, 671.

Fig. 6 A drawing of the foundation of Gradina in Dombó, where the base of the three-nave basilica dating from the 11th century is visible.

Taken over from: Szakács, Béla Zsolt. „Dombó és a korai altemplomok Magyarországon“, in: Építészet a középkori Dél-Magyarországon, ed. T. Kollar, Budapest, 2010, 671.

Сл. 7 Цртеж основе манастира Светог Андрије у Вишеграду на коме је видљива основа тробродне базилике из XI века.
 Преузето из: Szakács, Béla Zsolt. „Hungary, Byzantium, Italy: Architectural connections in the 11th Century“, Romanesque and the Mediterranean 2015, 198.

Fig. 7 A drawing of the foundation of the Monastery of Saint Andrew in Višegrad, where the base of the three-nave basilica dating from the 11th century is visible.
 Taken over from: Szakács, Béla Zsolt. „Hungary, Byzantium, Italy: Architectural connections in the 11th century“, Romanesque and the Mediterranean 2015, 198.

Сл. 8 Идеална реконструкција изгледа олтарске преграде из цркве манастира св. Ђорђа у Домбу према Небојши Станојеву.
 Преузето из: Станојев, Небојша. Раковац: Градина, Клиса, Нови Сад, 2015, 54.
 Fig. 8 An ideal reconstruction of the outlook of the altar partition from the church of the monastery of Saint George in Dombó, according to Nebojša Stanojev.
 Taken over from: Stanojev, Nebojša. Rakovac: Gradina, Klisa, Novi Sad, 2015, 54.